

GRAMSCI'NİN SİVİL TOPLUM KAVRAMINA BAKIŞI

Tuğçe DAĞDEVİREN

*Kırıkkale Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrencisi*

ÖZET

Sivil toplum kavramının ortaya çıkışı Antik çağlara kadar gitmektedir. Kavramın gönüllülük ve kolektif yapıların bir arada bulundurulması anlamında yaygın kullanımı görülmekle birlikte, sivil toplum dar anlamda devlet otoritesi ve kanun gücü altında yönetilen siyasi bir topluluğu ifade etmek için kullanılmaktadır. Çalışmada sivil toplumun kavramsal ve tarihsel çerçevesi Antik Yunandan başlayarak ele alınmakta olup, Gramsci'nin sivil toplum kavramına yönelik getirdiği ideoloji ve hegemonya tartışması ekseninde gelişimine yer verilmektedir. Gramsci, egemen sınıfların sivil toplum üzerinde açıkça değil ancak örtülü şekilde uyguladığı kültürel tahakkümü hegemonya olarak adlandırmış ve bu alanı rızaya dayalı hegemonya alanı olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda Marksizm'in alt-üst yapısalcı analizinde Gramsci'nin sivil toplumunun konumlandığı yer, tarihsel blok ve aydınlar ekseninde açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gramsci, Sivil Toplum, Hegemonya, İdeoloji, Tarihsel Blok, Aydınlar

GRAMSCI'S VIEW OF THE CIVIL SOCIETY CONCEPT

ABSTRACT

The emergence of the concept of civil society goes back to Ancient times. The concept of civil society not only means volunteering and collective coexistence, but it expresses a political community governed by state authority and law enforcement. In this study, the conceptual and historical framework of civil society is addressed starting from Ancient Greek, and the development of Gramsci in the framework of the ideology and hegemony debate on the concept of civil society is included. Gramsci calls to the cultural domination of the ruling classes implicitly, not explicitly, on civil society as hegemony, and accepts that as a field of consent-based hegemony. In this article, the location of Gramsci's civil society is explained in the context of historical blocs and intellectuals in the upper-inner structuralist analysis of Marxism.

Keywords: Gramsci, Civil Society, Hegemony, Ideology, Historical Bloc, Elites

GİRİŞ

Sivil toplum kavramı Antik Yunandan bugüne kadar varlığını devam ettirmiş, değişime yatkın bir kavramdır. Bu kavramın kesin bir tanımı olmamasına rağmen gönüllülük ve iktidar unsurları dışındaki birey ve grupları ifade eden kolektif yapılar anlamında kullanılır. Ancak Antik Yunanda ve sözleşme teorilerinde farklı ifadeler ve konumlandırmalar ile siyaset bilimi kuramları içerisinde kendisine yer bulmuştur (Gönenç, 2011, s. 14). Sivil toplum erken dönem düşünürleri için devlet dışında kalan alan olarak tanımlandığı gibi doğa durumunun karşıtı olarak da görülürken, Marx ise hakim sınıfın sınırlarını çizdiği, ekonomik ilişkilerin bütününe kapsayan bir alan olarak benimsemiştir.

Gramsci, Marksist geleneğin sivil toplum ve alt-üst yapısallık açısından sahip olduğu keskin sınırları törpüleyerek yorumlamıştır. 19.yüzyıl sonu ve 20.yüzyılım başında kapitalizmin her krizden güçlenerek çıkışını inceleme imkânı bulan Gramsci'nin odaklandığı temel nokta kuramsallığın yanı sıra pratiklerin de görünür kılınmasına imkân vermiştir. Gramsci bunu yaparken işçi sınıfının, hakim sınıflardan daha az başarılı olmasının sebebi üzerinde durmuştur. Bu ise iktidar araçlarını etkin kullanmanın çok ötesinde bir duruma işaret eder. Zor ve baskı uygulamaları her ne kadar rızayı elde etmede hayati rol oynasa da iktidarın elde edilmesinin kültürel temelleri bulunmaktadır.

Marx'ın yanlış bilinç olarak adlandırdığı ideolojiler ise Gramsci'ye göre sadece ekonomik realizmin bir yansıması değil; tüm toplumsal sınıfların sahip olduğu bir dünya görüşüdür. Devletler toplumu örtülü bir ideoloji ile yönetirler. Söz konusu ideolojiler azınlık konumundaki hakim sınıfın, yönetilen sınıf üzerinde uyguladığı ve yönetilenlerin ise bu ideolojileri içselleştirdiği noktada başarılı bir şekilde uygulanır.

Marksizm'in temel argümanı olan altyapı ve üstyapı arasındaki keskin sınırlar Gramsci'de yumuşatılmıştır. Gramsci altyapı unsurlarının temel belirleyici olmasının yanında üst yapısal siyaset, felsefe, din ve ideoloji gibi kültürel bağların altyapı üzerinde belirleyici olduğunu söyler. Altyapı ve üstyapı arasındaki karşılıklı etkileşim ve iç içelik Marksizm'in Gramscici bir yorumudur.

Yapılar arasındaki karşılıklı etkileşim tarihsel blok kavramını anlama açısından önemlidir. İlk aşamada alt yapıda oluşan tarihsel blok daha sonraki değişimini üst yapı içinde geçirmiştir. Burada da görüleceği gibi Gramsci üstyapının belirleyiciliğini vurgulamıştır. Ayrıca her toplumun alt ve üstyapıları oluşturan kümülatif tarihselliği değişkenlik göstereceğinden tek bir tarihsel blok kavramından söz edilemeyeceği gibi her tarihsel bloğun sürdürülebilirliği de farklı olacağı anlaşılmaktadır. Yapılar arası etkileşimin sağlanmasında aydınların konumları oldukça önemlidir. Çünkü aydınlar, yönetilen sınıf üzerindeki hegemonyanın aşındırılmasında önemli işleve sahiptir.

1. SİVİL TOPLUMUN KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVESİ

Sivil toplum dar anlamda devlet otoritesi ve kanun gücü altında yönetilen siyasi bir topluluğu ifade etmek için kullanılmaktadır. Geniş anlamda ise bağımsız ve kendi amaçları ile hareket eden birey ve grupları da kapsamaktadır (Heywood, 2012, s. 28). Ancak sivil toplum kavramının tanımı tarihsel süreçte sürekli dönüşüme uğramıştır. Bu nedenle kavramın tek ve geçerli bir tanımı bulunmamaktadır. Ancak Özalp, hükümet dışında yer alan özerk ve gönüllülüğe dayanan örgütler olduğunu ifade etmektedir (Özalp, 2007, s. 44).

Sivil toplum kavramı kimi zaman küreselleşme sebebiyle birbirine benzeyen toplumları ifade etmek için kullanılırken kimi zaman da toplumsal hareket süreçlerinin de ateşleyicisi olan bir farklılaşma anlamını içermektedir (Keyman & Sarıbay, 1998, ss. 9-10). Şerif Mardin bu kavramın dönüşümünü, 17 ve 18. yüzyılda iktisadi sınıfların toplumsal etkilerinin artması ile ilişkilendirmiştir (Mardin, 2006, ss. 12-13). Elinde bulundurduğu ekonomik ve onun beraberinde getirdiği siyasal güç ile birlikte haklarının farkına varan burjuvazi için sivil toplum hak, hürriyet ve sorumluluğu ifade etmektedir (Erdem, 1997, s. 208).

İnsanların bir topluluk içinde yaşama zorunluluğu ya da gereksinmesi, siyaset felsefesinin ve sosyolojinin üzerinde durduğu temel noktalardan birisidir. Bu sorun, Antik Yunan düşünürleri Platon ve Aristoteles'in yazınlarına kadar geriye götürülebilir. Platon toplumsallaşmanın, insanların kendilerine yetememesinden kaynaklanan bir iktidarsızlık sebebi ile olduğunu söylemiştir. Bu nedenle topluluk içinde yaşama, onlara insani bir anlam katmaz; yalnızca bir zorunluluğun getirisidir. Aristoteles de Platon'a katılmıştır ve bu zorunluluğu "aile" kavramı ile somutlaştırmıştır. Aile içinde yaşama davranışı, toplumsallaşmanın bir alıştırması olsa da, insanın hayvan ve bitkilerden ayrı tutulması için yeterli değildir. Aslında insanların doğal olarak bir araya gelmeleri biyolojik gerekliliklerinden kaynaklanır. İnsanlar, bu biyolojik gerekliliklerin bir adım ötesine geçerek siyasi bir yapı oluşturmaya başladıklarında tam olarak insan olmuşlardır (Yılmaz, 2010, ss. 363-364). Sivil toplum ise Aristoteles'e göre devletle özdeşdir. Bunun nedeni siyasal toplumun sosyal toplumla iç içe geçmiş olmasıdır. Zaten Aristoteles'in sivil toplum anlamında kullandığı "*politike koinonia*" kavramı, hukuk ile sınırları belirlenmiş bir yönetim içinde organize olarak hareket eden yurttaşlar bütünüdür. Bu bütün, tüm sosyal sistemi kapsamaktadır (Gönenç, 2011, ss. 13-14).

Erken dönem düşünürleri olan John Locke, Thomas Hobbes ve J.J. Rousseau sözleşme teorilerinde sivil toplum ve devlet arasında bir bağ kurmuşlardır. Birey, toplum ve devleti toplumsal sözleşmeler ekseninde yorumlamış ve kuramsallaştırmışlardır. Bu teoriler temelde, insanların doğa durumundan devletli (siyasal) topluma geçişlerini açıklamaktadır. Sivil toplumun var olması devletli topluma geçişten sonra olmuştur. Bu nedenle sivil toplum, sözleşmecî düşünürler tarafından hukuk kuralları bağlamında tanımlanır (Erdem, 2013, ss. 355-356).

Bu düşünürler sivil toplumun devletle bir ikililik oluşturmadığı konusunda hem fikir olduklarından doğal hukuk, sivil toplum ve politik toplum gibi kavramlar esasen birbirlerinin yerine kullanılır. Asıl odak, doğa durumu ve sivil toplum arasındaki karşıtlıktır. Antik Yunan'da sivil toplum ve politik toplum ayrımı, devlet ve vatandaş arasında bir alanda düşünülmekte iken sözleşmecî düşünürler bu karşıtlığı doğa durumu ve politik toplum (devlet) arasında incelemektedirler (Halifeoğlu & Yetiş, 2013, s. 167).

Marx, sivil toplumu pre-kapitalist toplumsal görünüşleri de kapsayacak biçimde irdelemiştir. Alman İdeolojisi'nde sivil toplum kavramını, her türlü insan faaliyetini içerecek şekilde genişletmiştir. Ona göre sivil toplum, mevcut üretici güçler tarafından sınırları önceden belirlenmiş, tüm tarihsel görünüşleri arka planında barındıran bir kavramdır ve bireylerin tüm ticari ve üretici faaliyetlerini belirler (Marx & Engels, 1998, s. 20). Maddi faaliyetleri içermesi

dolayısıyla sürekli olarak değişim ve dönüşüme uğrayan sivil toplum kavramı Marx'ta kapitalist ilişkilerden farklı olarak tanımlanır. Bu ise sivil toplumun tarihselliğinden kaynaklanır (Savran, 2013, s. 265).

Marx, sivil toplumun 17.yüzyılda Avrupa burjuvazisi tarafından geliştirildiğini söyler. Bu yüzden sivil toplum insanlar arasındaki maddi ilişkilerin bütünü ifade eder (Bayhan, 2002, s. 6). Bunun aksine Gramsci, ekonomik ilişkilerin yanına ideolojik ve kültürel ilişkileri; ticari ve sanayi hayatın yanına da manevi ve entelektüel hayatı yerleştirir (Bobbio, 1979, s. 31). Marx'ın üst yapı unsuru olarak kabul ettiği sivil toplum kavramını, altyapısallaştırarak tarihsel blok içerisine yerleştirmiştir. Marksizm'in salt ekonomist bakış açısından uzaklaştırmaya çalışarak devlet ve sivil toplum ilişkisini kültür ve ideoloji gözlüğüyle yorumlamıştır. Devletin sivil toplum üzerindeki tahakkümüne odaklanmak yerine bu tahakkümün nasıl işlediğini ve neden işe yaradığını inceleyerek Marksizm'e yorum getirmiştir.

2. GRAMSCI VE SİVİL TOPLUM

Gramsci'nin yaşadığı dönem (1891-1937), iki dünya savaşı arası ve İtalya'nın faşizmle yönetildiği bir dönemdir. Ancak Gramsci bu dönemin baskıcı tutumuna rağmen kapitalist toplumlarda baskı ve zor kullanmadan elde edilen iktidar ilişkilerini incelemiş ve bu ilişkilerin başarılı olmasının altında yatan nedenleri kuramsallaştırmıştır. Marx'ın yaptığı gibi bu kapitalist ilişkileri incelemek yerine bu ilişkilerin nasıl oluşturulduğuna odaklanmıştır (Sancar, 1997, s. 28). Ona göre siyaset, tarihsel dinamikleri içinde gelişen maddi güç elde etme mücadelesinden farklı bir şeydir. Devlet ise *“Sivil toplum ve ekonomik yapı arasında usa yatkın bir ilişki kurma olanağı veren bir alettir.”* (Gramsci, 1986, s. 175). Gramsci bu nedenle yalnızca altyapısal öğeleri ön plana çıkaran Marksizmi yanlış değil fakat eksik bulur. Bu eksiklik, sadece üstyapının belirleyici unsur olduğunu da göstermez.

Sivil toplum, Gramsci'nin siyaset felsefesinde yalnızca üstyapısal değil, altyapısal özellikleri de içinde eritebilen bir unsurdur ve tüm çalışmalarını bu temel üzerine bina etmiştir. Sivil toplum ve devlet (ya da politik toplum) egemen sınıfların toplum üzerinde uyguladığı ve doğrudan baskılama aracı olarak kullandığı hegemonya fonksiyonu ile bağlıdır (Bobbio, 1979, s. 30). Sivil toplum ve politik toplum arasında kurulan ilişkinin devlet tarafından dengelenmesi, sivil toplumun tanımlanması açısından önemlidir. Gramsci'nin sivil toplum kavramı ile kastettiği, özel bir üretim sistemi, bir hegemonya aracı ve ekonomik koşullara bağlı bir yaşamdır (Gramsci, 1986, ss. 101-102).

Marx ve Gramsci altyapının, toplumun temeli ve üst yapıyı oluşturan yegâne unsur olduğu konusunda hemfikirdir. Gramsci ise bundan farklı

olarak üst yapının içinde yer alan felsefe, din, ideoloji ve siyaset gibi pek çok unsur da aslında alt yapıyı ve alt yapıdaki tüm ilişkileri etkileme potansiyeline sahip olduğunu söyler. Bu nedenle üst yapısal bir unsur olan siyasetin, ekonomik ilişkileri de belirleme olasılığı mevcuttur (Vergin, 2008, s. 85).

Gramsci, siyaset teorisinin önemli bir noktası olan sivil toplum kavramını irdelerken büyük ölçüde Hegel'in işaret ettiği noktalara odaklanmış ve onun sivil toplum kavramını üstyapısal bir unsur olarak algılamıştır. Burada önemli olan nokta şudur: Gramsci'nin sivil toplumu Hegel'den faydalanarak onu üst-yapısal olarak konumlandırmasına rağmen yine Hegel'den yola çıkarak toplumdaki tüm ekonomik ilişkileri sivil toplum kavramı içine dâhil eden Marx'ın ise bu kavramı alt yapısallaştırmasıdır. Bobbio bu farklı konumlandırmaların sebebinin Hegel'in "*Elements of the Philosophy of Right*" çalışmasındaki detaylarla açıklanabileceğini düşünmüştür. Burada sivil toplum yalnızca ekonomik ilişkilere değil aynı zamanda kendiliğinden ve gönüllü organizasyonlarla da açıklanmıştır (Bobbio, 1979, s. 32). Gramsci'nin bu noktalara odaklanması, onu Marx'ın salt ekonomist yaklaşımından farklı kılmıştır.

Gramsci sivil toplumu, baskı ve zora dayalı politik toplumun karşısına konumlandırır. Sivil toplum, politik toplum gibi tahakküme dayanmaz ve baskı araçlarını kullanmaz; bunun yerine ideolojik egemenliği yani hegemonyayı kullanır. Aslında hegemonya ve tahakküm birbirine taban tabana zıt kavramlar değildir. Tahakküm, baskıyı en sert biçimde hissettirirken, hegemonya içinde barındırdığı baskıyı gizleyerek uygulamaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere hegemonya, hukuk ve normları arkasına alarak tahakkümün kullanılmasını kolaylaştırıcı bir işleve sahiptir (Dural, 2012, ss. 313-314). Gramsci'ye göre devlet siyasi toplumla aynı şey değildir ancak sivil toplum ve politik toplumun oluşturduğu bir yapıdır.

Anderson (Anderson, 1977), Gramsci'nin sivil toplum kavramını üç farklı şekilde tanımladığını söyler. Bunlardan ilki sivil toplumun ve devletin birbirine karşıt kavramlar olmasıdır (Devlet $\neq$ Sivil Toplum). Burada egemenlik sahibi ve hegemonyanın uygulayıcısı birbirinden farklı aktörlerdir. Hegemonya sivil topluma ait bir kavramdır. Egemen sınıf, sivil toplum aracılığıyla bir hegemonya uygulama alanı oluşturmuştur ve hegemonya yoluyla mevcut egemenliğe olan rızayı sağlar. Böylece egemenliği meşrulaştırır. Egemen sınıfın hegemonya ile toplumda rızayı elde etmesi onu doğrudan güçlendirmez; aynı zamanda devletin baskı araçlarını kullanarak denetleme yapması gerekir. Yani egemen sınıf, politik toplum ve tüzeleri aracılığı ile egemenliğini uygular. Sivil toplum ve devlet arasındaki ikinci tanım bu iki alanı birbirinden, ilk tanımdaki kadar keskin biçimde ayırmaz. Burada ise sivil toplum devlete içkindir. Bu nedenle devlet, sivil toplumu kapsayıcıdır (Devlet $>$ Sivil Toplum). İlk tanımda

hegemonya için kullanılan rıza olgusu, bu tanımda devletin baskı fonksiyonunu da içerecek şekilde genişletilmiştir. Hegemonya yalnızca sivil toplumda değil, her alanda görülebilecek bir tahakküm aracıdır. Devleti sivil toplumdaki ayırıcı nokta ise baskı araçlarıdır. Son tanımda ise devlet ve sivil toplum iç içe geçmiştir (Devlet = Sivil Toplum). Ne hegemonya devletten, ne de devlet hegemonyadan ayrı düşünülebilir. Devlet, içine hem rızayı hem de baskıyı alarak hegemonya ile bütünleşmiş ve iki ayrı küçük parça olmak yerine büyük bir bütünlük oluşturmuştur (Anderson, 1977, ss. 12-15).

3. HEGEMONYA VE İDEOLOJİ

Gramsci siyaset kuramını geliştirirken açıkça zor ve baskıya dayanmayan iktidar ilişkilerini incelemiştir. Sivil toplum ve politik toplumu birbirinden ayırırken her iki alan için de farklı bir tahakküm şekli oluşturmuştur. Egemen sınıfların sivil toplum üzerinde açıkça değil ancak örtülü şekilde uyguladığı kültürel tahakkümü hegemonya olarak adlandırmış ve bu alanı rızaya dayalı hegemonya alanı olarak kabul etmiştir. Ona göre kapitalizmin içindeki pek çok krize karşı dirençli olmasının sebebi sivil toplumdaki hegemonik tahakkümdür (Erdem, 2013, s. 209).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra işçi sınıfının çıkarları için mücadele eden pek çok parti bu uğurda ciddi bir savaş vermiştir. Ancak çıkarları kapitalist sınıfın çıkarları ile örtüşen muhafazakar partiler, işçi sınıfı partilerine kıyasla çok daha başarılı olmuşlardır. Bunun yanında işçiler, sınıfsal olarak hangi konumda olduklarını anlamlandıramamışlardır. Carnoy bunun sebebinin, işçilerin ekonomik olarak dezavantajlı konumda olduklarını kavrayamamaları ya da dinin engelleyici bir faktör olmasından kaynaklanmadığını söyler. Bu durum düşünce ve inanç biçimlerinden değil, devletten kaynaklanır. Devlet burjuvazinin bir baskı aracı değil ancak onun hegemonyasını içermektedir (Carnoy, 2001, ss. 253-255).

Gramsci hegemonya kavramını yalnızca olası proletarya iktidarı üzerinden açıklamaz. Kapitalist devletleri, yönetilenler üzerinde baskıya dayalı iktidarı üzerinde durmak yerine bu baskı iktidarının nasıl gizlenebildiğini ve yönetilenler tarafından nasıl bu kadar kolay ve bilinç dışı kabul edildiğine odaklanmıştır. İktidarın bu şekilde kurulması ideoloji ile mümkün olmaktadır ve düşünsel/kültürel iktidarın somutlaşmış hali hegemonyadır. İdeoloji Marksist görüşten farklı olarak yalnızca altyapı tarafından belirlenen bir kavram olmaktan Gramsci sayesinde kurtarılmıştır (Sancar, 1997, ss. 31-32).

Gramsci ideolojiye olumlu ya da olumsuz bir bakışla yaklaşmamıştır. İdeolojiyi anlamak onun için, pek çok sınıfı dezavantajlılaştıran kapitalizmin,

kendinden küçük diğer grupları bir arada eriterek ayakta kalabilmesinin nasıl mümkün olduğunu anlamak anlamına gelecektir. Böylece işçi sınıfı tarafından yapılacak devrimin yalnızca iktidarı elde etmek değil aynı zamanda kültürel iktidarı da sağlayabilmek için ideolojinin üzerinde durmuştur (Eren, 2017, ss. 372-373).

İdeoloji, toplumsal olayları anlamlandırmanın bir aracıdır. Bu nedenle hem toplumlar hem de kişiler ile doğrudan ve dolaylı olarak alakalıdır. İnsanlara toplumsal konumlarını anlamlandırabilme imkânı verir. Aynı zamanda farklı toplumsal tabakaların çıkarlarını ortak bir noktada birleştirebilme fonksiyonuna sahip olması bakımından çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bahsedilecek tarihsel blok kavramı için de hayati önem taşımaktadır (Çelik, 1999, s. 116). Bu nedenle ideoloji yardımcı bir kavram değil, esas kavramdır.

İdeolojinin ekonomik yapı ile ilişkini *organik ideolojiler* ve *keyfi ideolojiler* olarak ayırarak açıklamıştır. *Organik ideolojiler*, kapitalist toplumlarda bütünlüğü sağlamak ve devamlılığı korumak için benimsenmiş bir zorunluluktur. *Keyfi ideolojiler* ise kişisel ve eylemsiz düşünceler bütünüdür. Kapitalist toplumlarda iktidarın varlığını sağlayan ve onu koruyan organik ideolojilerin anlaşılması, toplumsal işleyişin maddi boyutunun farkındalığı açısından oldukça önemlidir. Hegemonya egemen sınıfın yönetici sınıflar üzerinde egemen olma pratiği anlamına gelmektedir. Marx'ın üstyapı unsurları arasında saydığı ideoloji, Gramsci'ye göre yalnızca üstyapıda bulunan ve yine yalnızca üstyapısal unsurlarla etkileşim halinde bulunan bir kavram değil, aynı zamanda altyapıda konumlandırılmış üretim biçimleri ve üretim ilişkilerinde de belirleyici rollere sahip bir kavramdır. İdeoloji, al yapı ve üstyapı arasında, aydınlar aracılığıyla, uyumu sağlayan temel toplumsal pratiklerden birisidir (Sancar, 1997, s. 29).

Marx için ideoloji, devletin adaletsiz yönetiminin ve baskıya rıza sağlama-sının bir yoludur. İdeolojiler toplumdaki olumsuzlukların üzerini örten bir örtü ve insanları baskıcı düzen ve rejimlerin doğal olduğuna inandıran bir “yanlış bilinçtir” (Gürçinar, 2015, s. 453). Gramsci ise Marksizm'in yanlış bilinç olarak adlandırıldığı ideoloji olgusuna bu kadar negatif bakmaz. Ona göre hakim sınıfın, hâkimiyet altındaki sınıfa, onların rızaları ile benimsediği fikirlerdir. İdeoloji kavramının sosyal dönüşüm için gerekli olduğunu vurgulamıştır. Mouffe, Gramsci'nin çalışmalarının Marksizm'in sorunlu alanları için ciddi çözümler sunduğunu ifade eder (Mouffe, 1979, s. 199).

4. TARİHSEL BLOK VE AYDINLAR

Gramsci altyapı ve üstyapı arasında ilişkinin kurulmasında indirgemeciliğe yol açabilecek eleştirilerden tarihsel blok kavramı ile kurtulmuştur. Bu kav-

ram alt ve üstyapı arasındaki organik ilişkiyi ifade etmede kullanılmıştır. Yani altyapıdaki maddi pratiklerin, üstyapıda oluşturulabileceği çok sayıda ideoloji mevcuttur. Bu ideolojilerin hangisi ya da hangilerinin tercih edileceği ise toplumsal sınıflar ve onların birbirleri ile kurmuş oldukları somut ilişkiler bütününe bağlıdır. Bu nedenle her toplumda kurulacak tarihsel blok farklı olacaktır. Ayrıca oluşan tarihsel bloğun sürdürülebilmesi de yine toplumdan topluma değişiklik gösterecektir. Bu, altyapıdaki değişim ve dönüşüm pratiklerinin dinamikliği ile ilgilidir. Çünkü tarihsel blok, sınıf oluşumuna ve mücadelelerine bağlıdır (Sancar, 1997, s. 33). Bu karşılıklı etkileşim alt ve üstyapının yumuşak bir birleşimine işaret eder. İki arasındaki keskin ayrımın görece yumuşaması, üstyapısal unsurlar olan siyaset, felsefe, ideoloji, kültür, din ve çeşitli kurumların altyapıya bütünleşmesi ve yeniden şekillenmesi mümkün olmuştur. Tarihsel blok kavramı, bu yapıların birbirine eklenmesinin yanında hegemonya, sivil toplum ve devlet kavramlarının arasındaki bağıntının anlaşılmasında da oldukça önemli bir olgudur (Akkaya, 2014, ss. 38-39).

Tarihsel blok kavramı içerisinde praksis felsefesinden bahsetmek bu kavramın aydınlarla olan bağlantısını kavramada önemli bir odak noktasıdır. Praksis felsefesi Antik Yunan ve Aristoteles'e dayanmaktadır ve daha sonra Sofistlerle yaygınlaşarak Batı Felsefesinde de kullanılmıştır. Kısaca insanın toplumsal ve politik hayattaki mevcut davranışları ve faaliyetlerini vurgulayan bir kavramdır. Marksizm'e göre bu kavram, toplumda yer alan problemleri alanların doğrudan kuram ve eylem yoluyla giderilmesi anlamını içerir. Bu nedenle felsefi ve sosyolojik bir içeriğe sahiptir. Gramsci'de praksis felsefesi, egemen sınıfların uyguladığı hegemonyanın yönetilenler tarafından kabul edilmesi değil onları oluşabilecek olumsuz durumlardan koruyan bir araç olarak kabul eder. Bu nedenle de praksis, tarihsel blok içinde yer alan aydınlara, üst yapının işlevselleştirilmesi görevini verir (Akkaya, 2014, s. 42).

Tarihsel bloğun oluşturulması sürecinde aydınlar organik bir işleve sahiptir. Organik olmalarının sebebi egemen sınıfla bütünüyle eklenmiş olmalarındandır. Sivil toplumda kimi fikirlerin benimsenmesi/benimsetilmesi organik aydınlar aracılığı ile olmaktadır. Gramsci organik aydınları tanımlarken bu aydınlara özdeş olan birkaç aydın katmanının da daha sonra oluştuğunu ifade eder. Kapitalist işletme sahiplerinin ardından oluşan sanayi teknikerleri ve ekonomi politik üzerine çalışan insanların da ayrı bir katman oluşturduklarından bahseder. Diğer bir aydın tipi ise toplumsal grupların oluşmasından bu yana, tüm toplumsal ve politik değişimlere rağmen kesintiye uğramayan aydınlardır. Bunlara örnek olarak eğitim, adalet ve çeşitli sosyal hizmetleri uzun yıllar boyunca elinde tutan din adamlarını vermiştir (Gramsci, 1986, ss. 309-313).

Aydınlar esasen üstyapıda görev almalarına karşın olası bir krizde tarihsel

bloğun yeniden oluşturulması ve hegemonyanın yeniden tesis edilmesi durumunda hayati fonksiyona sahip konumdadırlar. Aynı zamanda uzlaşmayı kabul etmeyen grupların devletin baskı araçlarını da kullanarak uzlaştırılması görevini de üstlenen, toplumun bütünü için var olan aygıtlardır. İktidara erişmeye çalışan pek çok kesimin sahip olduğu özelliklerinden biri, mevcut aydınları kendi ideolojilerinin potası içinde eritebilmeleri ve bunun için verdikleri mücadeledir (Gramsci, 1986, ss. 316-319).

SONUÇ

Yaşadığı dönemden hareketle mevcut iktidar yapılarını inceleyen ve bu iktidar yapıları ile sivil toplum arasındaki bağa odaklanan İtalyan düşünür Gramsci, *Hapishane Notları*'nda hegemonya, sivil toplum, tarihsel blok ve aydınların konumları ve fonksiyonları ile ilgili pek çok kuramsal çözümleme ortaya koymuştur (Yetiş, 2014, s. 129).

Tüm bu çözümlerinin temeli Marx'ın oluşturduğu alt-üstyapısalcı fikirlere dayanmaktadır. Sivil toplumun konumlandırılışı konusunda Marx'tan ayrılan İtalyan düşünür Gramsci esasında Marksizm'den temel bir kopuşu simgelemez; aksine praksis felsefesinin işlerliği bakımından bir eleştiridir. Marx'ın sivil toplumu yalnızca ekonomik olanla açıklaması, altyapısal unsurları ön plana çıkarmasına karşın, Gramsci'nin üstyapısal unsurları da çalışma alanına dahil etmesi her ikisinin bir bütün oluşturduğunu gösterir (Dural, 2007, s. 67).

Sivil toplum ve devletin arasındaki korelasyon temelde hegemonya ve tarihsel blok ile açıklanmaya çalışılır. Hegemonya egemen sınıfın yumuşakça kurduğu bir tahakkümdür. Bu tahakküm ile egemen sınıf yalnızca pratik iktidara sahip olmakla kalmaz aynı zamanda da ideolojik/kültürel iktidara da sahip olarak mevcut konumunu sağlamlaştırır. İdeoloji kavramına yanlış bilinç olarak bakmaz aksine ideoloji toplumsal dönüşüm için gereklidir. Çünkü toplumsal sınıfların içinde bulunduğu konumları anlamlandırmaları ideoloji ile mümkündür (Oçak, 2018, ss. 65-68). Tarihsel blok kavramı ise altyapı ile üst-yapı arasındaki ilişkinin kurulmasında önemli bir işleve sahiptir.

KAYNAKÇA

Akkaya, A. Y. (2014). Antonio Gramsci'de Entelektüelin Bir Eleştirisi Olarak Praksis Düşüncesi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 35. <https://doi.org/10.18657/yecbu.70137>

Anderson, P. (1977). The Antinomies of Antonio Gramsci. *New Left Review*, 5-78.

- Bayhan, V.** (2002). Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engeli: Patronaj ve Nepotizm. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 1-13.
- Bobbio, N.** (1979). Gramsci and the Conception of Civil Society. İçinde *Gramsci and Marxist Theory* (1. bs, ss. 21-48).
- Carnoy, M.** (2001). Gramsci ve Devlet (M. Yetiş, Çev.). *Praksis Dergisi*, 3, 252-278.
- Çelik, N. B.** (1999). İdeoloji Kuramlarında Özne: Althusser ve Gramsci. *Kültür ve İletişim*, 101-128.
- Dural, A. B.** (2007). Antonio Gramsci Düşüncesinde Tarihsel Blok/ Hegemonya/ Aydınlar ve Bunalım Süreçleri Kavramları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 55-68.
- Dural, A. B.** (2012). Antonio Gramsci ve Hegemonya. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 309-321.
- Erdem, T.** (1997). Sivil Topluma Kavramsal Bir Bakış. *Bilig Dergisi*, 6, 207-214.
- Erdem, T.** (2013). *Feodaliteden Küreselleşmeye: Temel Kavramlar ve Süreçler* (3. bs). Lotus Yayınevi.
- Eren, E.** (2017). İdeoloji. İçinde *21. Yüzyılda Prens: Siyaset ve Devlet Yönetimi* (8. bs, s. 703). Kripto.
- Gönenc, A. A.** (2011). *Sivil Toplum: Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi*.
- Gramsci, A.** (1986). *Hapishane Defterleri* (K. Somer, Çev.; 1. bs). Onur Yayınları.
- Gürçinar, P.** (2015). Althusser ve Marx'ın İdeoloji Kavramlarının Karşılaştırılması. *Journal of International Social Research*, 8(41), 449-449. <https://doi.org/10.17719/jisr.20154115032>
- Halifeoğlu, M./ Yetiş, M.** (2013). Gramsci, Sivil Toplum-Devlet İkiliği ve Kuramsal Kökenler/ Gramsci, the State-Civil Society Dichotomy, and Theoretical Antecedents. *Mülkiye Dergisi*, 37(1), 163-188.
- Heywood, A.** (2012). *Siyaset* (6. bs). Liberte.
- Keyman, F., / Sarıbay, Y.** (1998). *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam* (1. bs). Vadi Yayınları.
- Mardin, Ş.** (2006). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (13. bs). İletişim Yayınları.
- Mouffe, C.** (1979). Hegemony and ideology in Gramsci. İçinde *Gramsci and Marxist Theory* (1. bs, ss. 168-205).

- Oçak, Z.** (2018). İdeoloji Kavramına Marksist ve Post Marksist Yaklaşımlar: Karl Marks, Antonio Gramsci ve Louis Althusser. *Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi*, 1(2), 56-74. <https://doi.org/10.33464/dorduncukuvvet.480148>
- Özalp, A.** (2007). Sivil Toplum Düşüncesinde Kırılma Noktası. *Sosyoloji Dergisi*, 18, 0-0.
- Sancar, S.** (1997). *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*. İmge Kitabevi.
- Savran, G. A.** (2013). *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*. Dipnot Yayınları.
- Vergin, N.** (2008). *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar* (6. bs). Doğan Kitap.
- Yetiş, M.** (2014). Gramsci ve Devletin İki Görünümü. *Mülkiye Dergisi*, 33(264), 129-153.
- Yılmaz, Z.** (2010). Özel Alan Kamusal Alan Ayrımının Tarihsel Temelleri: Antik Yunan. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 359-371.